

ԳՈՀԱՐ ՍԱՀԱԿՑԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ Մ. Արեղյանի անվան գրականության ինստիտուտի հայցորդ
ՀՏԴ 821.19.0

**ՀԱԿՈՒԲ ԿԱՐԱՊԵՆՑԻ «ՆՈՐ ԱՇԽԱՐԻԻ ՀԻՆ ՍԵՐՄՆԱՑԱՆՆԵՐԸ»
ՊԱՏՄՎԱԾԱՇԱՐԸ ՈՐՊԵՍ ԳԵՂԱՐՎԵՍՏԱԿԱՆ ՏԱՐԵԳՐՈՒԹՅՈՒՆ**

Բանալի բառեր. ազգային նկարագիր, կյուրիոսային կերպար, սերմնացան, պատմվածաշար, օտարազգի:

Ключевые слова: национальное описание, колоритный образ, посевы, сборник рассказов, иностранец.

Key words. national description, typical(colorful) character, sower, storybook, foreigner.

Հակոբ Կարապենցի «Անծանոթ հոգիներ» (1970) պատմվածաշարի «Այցելուն» պատմվածքը կարող էր գետեղված լինել նաև «Նոր աշխարհի հին սերմնացանները» (1975) շարքում: Հերոսը՝ Մարգարը, իր կյանքը երկար ժամանակ ապրելով իբրև մահվան սպասում, ի վերջո կարողանում է մերժել մահը, ուժ ու ավյուն գտնել՝ վերգգալու կյանքի բերկրանքը և հող է փորում՝ (ասես սեփական գերեզմանի հողը փորելու փոխարեն) տուն կառուցելու համար: Այս կենսահաստատ որոշումամբ էլ ավարտվում է «Անծանոթ հոգիներ» շարքը: Այս պատմվածքում ակնհայտ երևում է, թե ինչպես է Կարապենցի արձակը գոյապաշտական թեմատիկայից («Անծանոթ հոգիներ») նրբանկատորեն անցում կատարում ազգայինին («Նոր աշխարհի հին սերմնացանները»):

«Նոր աշխարհի հին սերմնացանները» (1975) պատմվածաշարը արձակագիրն անվանում է «ձոն նրանց, ովքեր մերժեցին մահն ու պարտությունը, և նրանց, ովքեր վերադարձի երազը սրտում՝ գրկեցին օտար հողը» (182): Իր հերոսներին անվանելով սերմնացաններ՝ գրողն արդեն իսկ շեշտում է օտար հողում նրանց գործունեության կենսահաստատ բնույթը: Եթե «Անծանոթ հոգիներ» պատմվածաշարի հերոսներից շատերը օտարության մեջ այլ ելք չէին գտնում, քան կամավոր մահն ու ինքնակործանումը, ապա «հին սերմնացաններն» արմատներ են ձգել «նոր աշխարհում», ամուր կառչել են կյանքից՝ ասես դառնալով «Անծանոթ հոգիներ» շարքի մեկ ուրիշ՝ «Որևէ տեղից մինչև այստեղ» պատմվածքի հեղինակ-պատմողի իդեալի կրողը. այդ իդեալը հայի՝ օտար հողում «հոգեղեն հայրենիք» կերտելու կարողությունն ու հարատևելու արիությունն էր: Հայի ազգային խառնվածքի այս կենսահաստատ բնույթն է, որ տարբեր բնավորության տեր կերպարների մեջ հետաքրքրում է

Կարապենցին: Հայը պիտի կարողանա Հայաստանում «նյութական հայրենիք» կերտել, իսկ Սփյուռքում՝ «հոգեկան Հայաստան»:

«Նոր աշխարհի հին սերմնացանները» Սփյուռքում հոգեկան Հայաստան կերտողների մասին է: Իսկ սա նշանակում է, որ պատմվածքներում հերոսներին միավորվորում է ընդհանրությունը: «Ժամանակի ու միջավայրի տեսակետից» ևս, ինչպես գրողն է գրում՝ պատմվածաշարի առաջաբանում, «նյութերը շաղկապված են իրար՝ կազմելով վեպի համար անհրաժեշտ ներքին համադրությունը» (181): «Ի՞նչ է այս գիրքը, - գրում է Հրանտ Թամրազյանը, - ժողովածո՞ւ՝ տասը առանձին պատմվածքներով, թե՞ վեպ, քանի որ այդ բոլորը ներքնապես կապված են իրար հետ: Այս հարցին նա առանձին կարևորություն չի տալիս, այլ շեշտում է ստեղծելու եղանակը՝ մի մեծ գաղափար ընդգծելու, մասնավորապես հայության մաքառումների հավաքական պատկերը ստեղծելու»¹:

Համաշխարհային գրականության մեջ ժամանակի ու միջավայրի միասնությամբ, ընդհանուր հերոսներով շարք կազմող պատմվածքները քիչ չեն: Հաճախ դրանք նաև վեպ են կոչվում: Կարապենցի պատմվածաշարը հարում է առանց զարգացող վիպական պյուժեի, առանձին պատմություններով, պատմությունից պատմություն կրկնվող հերոսներով ու ընդհանուր միջավայրով միավորված վեպ-քրոնիկոնի ժանրին: Ի՞նչն է, սակայն, ընդհանուրը վեպ-քրոնիկոնի և պատմվածքների նմանօրինակ շարքերում. այն, որ թե վեպ-քրոնիկոնում, թե այս բնույթի պատմվածքների շարքերում շեշտադրվում է ոչ այնքան վեպին բնորոշ դիպաշարը, որքան կերպարներն ու տեղանքի կոլորիտը: Այնպես որ Կարապենցի «Նոր աշխարհի հին սերմնացանները» կարելի է համարել «վեպ ձևացող պատմվածաշար»²:

Մի առիթով արձակագիրը հայ գրողների իր հետ ունեցած «հոգևոր և մտավոր եղբայրակցության» մասին խոսելիս նշել է Բակունցի անունը³. ինչն ասես վկայում է, որ Կարապենցի ու Բակունցի հարազատությունն ակնհայտ է նախ գեղարվեստական տարեգրության մեջ, չնայած Բակունցի «Կյոռես» վիպակի և «Նոր աշխարհի հին սերմնացանները» պատմվածաշարի խնդիրները փոքր-ինչ այլ են: Կարապենցի պատմվածաշարն իբրև տարեգրություն ներկայացնում է ազգային կյանքն օտար միջավայրում: Եթե Բակունցի «Կյոռես»-ում (և նմանօրինակ

¹ Կարապենց Հ., Երկեր, Եր., Նաիրի, 1995, էջ 6-7:

² Այդպես Ռեյ Բրեդբերին է բնորոշել իր «Մարսյան քրոնիկների» ժանրը:

³ Կարապենց Հ., Երկեր, Եր., Նաիրի, 1995, էջ 5:

տարեգրություններում) բնաշխարհը կերպարանակերտման կարևոր (ակտիվ) գործոն է, ապա Կարապենցի պատմվածաշարում հայն ինքն է, ըստ իր խառնվածքի, հոգեկերտվածքի կերտում իր հոգևոր հայրենիքը, այսինքն՝ տեղանքի ձևավորման ակտիվ գործոնը վերապահված է կերպարին:

Տեղանքն, ուր ծավալվում են պատմվածաշարի գործողությունները, մտացածին Ջեֆրրսոն անունով քաղաքն է՝ ոչնչով չտարբերվող ամերիկյան այն քաղաքներից, որոնց նկարագրություններին հանդիպում ենք գրողի «Անծանոթ հոգիներ» կամ «Միջնաբար» շարքի պատմվածքներում: Այդ դեպքում ինչու է նա ստեղծում մտացածին քաղաք: Համաշխարհային գրականության գեղարվեստական քարտեզի վրա քիչ չեն մտացածին տեղանքներն ու տեղանունները: Կարելի է հիշել Սարոյանի «Մարդկային կատակերգությունը», որի գործողությունները ծավալվում են Իթաքա քաղաքում: Հետաքրքիր է, որ Կարապենցը «Անծանոթ հոգիներ» շարքում «Ինչո՞ւ Իթաքան լեռ չունի» վերնագրով պատմվածք ունի: Գրականագիտության մեջ քանիցս նշվել է Սարոյանի ազդեցությունը Կարապենցի վրա, և գրողը չէր թաքցնում այդ ազդեցությունը, թեև այն միայն Սարոյանի «անմիջականությանն» ու «անսերնդությանը» հետևելու մեջ չէ: Տեղին է հիշել նաև Մարկեսի Մակոնդոն, քանի որ համաշխարհային գրականության հոգեհարազատ հեղինակների թվում Կարապենցը նշում է նաև Մարկեսի անունը: Կարծում ենք Մարկեսը հայ գրողին հոգեհարազատ էր, թե՛ մարդկային մենության խնդրի իր արծարծումներով, թե՛ «Հարյուր տարվա մենություն» վեպի արտառոց ու զարմանահրաշ մարդկային կերպարներով, որոնք այս իմաստով, թեկուզ հեռավոր, բայց հիշեցնում են «նոր աշխարհի հին սերմնացաններին»: Հետաքրքրական է, որ Կարապենցը չի հիշատակում Ֆոլքների անունը. չէ՞ որ Ջեֆրրսոն մտացածին քաղաքը նաև ֆոլքներից է հայտնի Յոկնապատոֆայի շրջկենտրոնն էր: Իսկ իր արձակում «գաղափարների հարակցության հոսանքի» (այն, ինչ անվանում են նաև «գիտակցության հոսք») կիրառման մասին խոսելիս ամերիկահայ գրողը որպես ուսուցիչ նշում է Ջեյմս Ջոյսի անունը⁴. մինչդեռ «գաղափարների հարակցման» ֆոլքներից էր ռճն ավելի հարազատ է նրան: Կարապենցը, սակայն, նշում է, որ «Մեր Ջեֆրրսոնը մյուս Ջեֆրրսոններից (հեղինակը հավանաբար նկատի ունի Ֆոլքների Ջեֆրրսոնը, գուցե նաև Ռեյմոնդ

⁴ Նույն տեղում, էջ 15:

Քարվերի որոշ պատմվածքներում հիշատակվող Ջեֆրսոն քաղաքը⁵) տարբերվում է նրանով, որ այստեղ ապրում է հայություն, հայկական համայնք: Եվ այդ հանգամանքը բավական է **եզակի** (ընդգծումը մերն է) նկարագիր տալու մեր Ջեֆրսոնին» (182):

Յուրաքանչյուր առանձին դեպքում մտացածին տեղանքը գաղափարական որոշակի նպատակադրման միտված պայմանականություն է՝ Մարոյանի Իթաքան աղերսներ ունի «Ռդիսականի» հետ, զուգահեռելով երկու ժամանակներ, բարձրացնում է հավերժական հիմնախնդիրներ, Մարկեսի Մակնոդոն ամբողջ Լատինական Ամերիկայի միֆական իրականության ընդհանրացումն է: Համաշխարհային գրականության տարածված այս հնարանքը, որքան էլ յուրաքանչյուր, առանձին դեպքում տարբեր, այնուամենայնիվ ընդհանուր միտումի արտահայտություն է՝ ստեղծել գեղարվեստական ունիվերսում (լատ. *universum*. «ամբողջություն, ընդհանրականություն», «աշխարհն իբրև ամբողջություն»), աշխարհի և իրականության ընդհանրական, ամբողջական մոդել: Կարապենցի Ջեֆրսոնն ամերիկյան իրականության մեջ հայության և Սփյուռքի խորհրդանիշն է, և այդքանով իսկ արդեն տարբեր է ոչ միայն Ֆոլքների Ջեֆրսոնից, այլև համաշխարհային գրականության մյուս մտացածին տեղանքներից:

Եթե «Անձանոթ հոգիներ» պատմվածաշարում նկարագրվում էին ամերիկյան այն քաղաքները, որոնցում հայը մենակ և օտար էր՝ չունենալով հայրենակիցներ, կամ այդ հայրենակիցների մեջ չգտնելով իր հենարանն ու ապավենը, չգտնելով միացնող ու կապող շղթան, հարազատության զգացումը, կորցրած իր վստահությունը, ապա Ջեֆրսոնում հայը գտնում է իր հենարանը, տերուտիրական զգում իրեն, և նույնիսկ հայությունն այստեղ այնքան է բազմացել, որ դարձել է «մեծամասնություն փոքրամասնությունների մեջ»: Ընդհանրապես չկա մի ասպարեզ, որի վերնախավում հայը տեղ չգրավի: «Կարծես գիտակցելով իրենց փոքրաթիվ լինելու հանգամանքը, որոշել էին ամեն տեղ առաջին զծի վրա մնալ» (186):

Ջեֆրսոնն ամերիկյան այն իրականություն է նաև, որի վրա հայն իր անհատականության, իր վառ արտահայտված ազգային խառնվածքի դրոշմն է դրել: Եթե նախորդ պատմվածքներում ամերիկյան իրականությունը ճնշում էր գործադրում հայ մարդու անպաշտպան հոգու վրա՝ ստիպելով նրան միայնակ ու օտար զգալ, վերապրել ատումների պես

⁵ Կարապենցի իր վրա ազդեցություն թողած հեղինակների թվում հիշատակում է նաև Քարվերի անունը: Նույն տեղում, էջ 15:

տրոհված ու անջատ-անջատ հասարակության օտարված անդամը լինելու զգացումը, ապա այս շարքի պատմվածքներում արդեն նա «առողջ հավաքականության» անդամ է: Հայերն այստեղ «ապրում են, հարատևում, զարգանում ու առաջադիմում որպես ուժականությամբ օժտված մի առողջ հավաքականություն՝ հաճախ առթելով շրջապատի նախանձը» (188): «Նոր աշխարհի հին սերմնացանները» պատմվածաշարի մաքառող, կորովի հայերի համար մենությունն արդեն «գերեզմանի մենությունն» է «օտար հողում, օտար ծաղիկների տակ», իսկ «այնտեղ, հայրենի բլրի լանջին մահը մահ չէ, այլ մերձեցում հարազատ աճյուններին, մի տեսակ վերամիավորում» (192): Այս իմաստով Ջեֆրսոնը հայերի համար ոչ այնքան աշխարհագրական հենակ է, որքան հանգրվան: «Եկել են բուժելու իրենց վերքերը, ոտքի կանգնելու և վերադառնալու տուն: Երկիր: Ու մնացել են: Մնացել են, խորացել ու թախծոտել: Հին սերունդը հուշերով է ապրում: Միջին սերունդը ընկել է երկու քարերի արանքում: Իսկ նոր սերունդը փարթամ բույսի պես մեծացել, դարձել է ամերիկացի՝ հաճախ խարխափելով իր ազգային ծագման խորհրդավոր կաճաններում» (184): Այս նոր սերնդին գրողն արևաշատ հողում ծլարձակած սոճիների հետ է համեմատում: «Իրենցն է Ջեֆրսոնը և Ջեֆրսոնի հետ՝ աշխարհը: Իրենց դարաշրջանն է: Իրենց են պատկանում ցամաքներն ու ծովերը: Առավելապես իրենց է պատկանում ներկան ու ապագան: Քայլում են ազատ ու համարձակ և շիտակ աչքերիդ նայելով՝ հերքում քո գոյությունը: Այսինքն՝ քո աշխարհայացքը: Հանդուրժում են իրենց ծնողներին ու պապերին որպես պատմական անհրաժեշտությունների, սակայն իրենց ուղին տարբեր է» (189): Ծնողներին թվում է, թե իրենց զավակներն ուծացել են, բայց իրականում այդպես չէ: Նրանք պաշտում են հայկական մշակույթը՝ հայկական շուրջպարն ու երաժշտությունը: Նրանք համոզված են, որ միայն իրենց ջանքերով է հնարավոր լուծել Հայկական Դատը: Նոր աշխարհում հանրային կարծիք են ձևավորում հոգուտ հայության: Մի խոսքով հայն այստեղ այնքան գորավոր է զգում, որ կարողանում է ոչ միայն պահպանել ազգային ինքնությունը, այլև ձևափոխել օտար իրականությունը: Ահա քաղաքի հայկական շինությունները՝ առևտրաարդյունաբերական հաստատությունների ցանցը, Հայոց Մշակութային նորակառույց կենտրոնը, առևտրական համբավ ունեցող հայ ազգը չի անտեսում հոգևորի՝ մշակութային ու կրթական հաստատությունների նշանակությունն ու կարևորությունը, ահա և Մփյուռքի գաղթօջախում հայությունը միավորող եկեղեցին՝ «հայության խորհրդանիշը», «ամերիկյան անձայրածիր ծովում հայոց ազգային գիտակցության անառիկ կղզին» (188): Կարապենցը կարևորում է նույնիսկ եկեղեցու շինարարության նկարագրությունը, շեշտում հայոց եկեղեցու

կարևորությունը նոր սերնդի համար: «Հատկապես ամերիկածին երիտասարդության մոտ,- գրում է նա,- հայոց եկեղեցին պատկանելության ամենավավերական խարիսխն էր, այն աստիճան, որ ազգային, հասարակական մյուս մարմինները սկսել էին հարցականի տակ դնել իրենց գոյությունը և ջանքեր էին թափում վերահաստատելու հավասարակշռությունը եկեղեցու և հասարակական կյանքի այլ գործոնների միջև» (188):

Այսպես, տալով ամերիկյան հայացված քաղաքի նկարագիրը, հեղինակը ցույց է տալիս նաև, թե գեղարվեստական տոպոսն առանձնահատուկ է ոչ թե տեղանքի նկարագրությամբ, այլ կոլորիտային իր կերպարներով, մարդկային վառ ու ինքնատիպ խառնվածքներով, ինչպես, օրինակ, Իսահակ Բաբելի Օդեսան. չէ՞ որ հրեաները, որոնց մասին պատմում է Բաբելը, իրենց վառ ու ինքնատիպ անհատականության դրոշմն են դնում տեղանքի վրա, իրենցով են ստեղծում տեղանքի մասին պատկերացում: Այսպես տոպոսն ու կերպարները նույննում են իրար հետ, և այնպես, ինչպես Բաբելի Օդեսան հրեաների Օդեսան է, այնպես էլ Ջեֆրսոնը հայերի քաղաքն է:

«Նոր աշխարհի հին սերմնացանները» «Անձանոթ հոգիներ» պատմվածաշարից մեզ ծանոթ հայերը չեն արդեն: Այդ պատմվածաշարում բնավ ընդգծված չէր հայի ազգային նկարագիրը, և հայն այնտեղ ոչնչով չէր տարբերվում օտարազգիներից, քանի որ օտարության զգացումն ազգային նկարագիր չի ենթադրում, և դա էր պատճառը, որ հայ հերոսներն իրենց ճանաչում էին օտարազգիների մեջ:

«Նոր աշխարհի հին սերմնացանները» վառ ու ինքնատիպ, իրենց ազգային պատկերացումներով առանձնացող, կոլորիտային կերպարներ են, և ազգային խառնվածքի շեշտված նկարագրով ազգային դյուցազնավեպի ու Սարդյանի զարմանահրաշ, խենթ ու փոքրիշատե «ծուռ» հերոսներին են հիշեցնում: Կարապենցը պատմվածաշարի՝ «Ջեֆրսոն, ԱՄՆ» վերնագրված մուտքում փորձում է մի քանի ընդհանուր շտրիխով ուրվագծել «ամերիկյան շորերի մեջ նույնիսկ գյուղացի», իր անհատական կյանքը լավագույնս կազմակերպող, բայց հասարականի մեջ «անփույթ, անշնորհք ու անկազմակերպ» հայի ազգային, ընդհանրական նկարագիրը, իսկ շարքի առանձին պատմվածքներում արդեն ասպարեզ են գալիս բազմաթիվ կերպարներ՝ իշխան Փիլիպոս, Աբգար ամի, Գոնսուլ Առաքել, Սասունցի Սարգիս, Բաղեշցի Սամսոն, Մեֆաստացի Մելքոն, Վանեցի Մանուկ և այլն, ովքեր ազգային ընդհանուր նկարագրի մասնավորումներով ազգային բնավորության բազմազանության մի ամբողջ պատկերասրահ են կազմում:

Գ. Սահակյան

Ամփոփում

«Նոր աշխարհի հին սերմնացանները» Սփյուռքում հոգեկան Հայաստան կերտողների մասին է: Իր հերոսներին անվանելով սերմնացաններ՝ գրողն արդեն իսկ շեշտում է օտար հողում նրանց գործունեության կենսահաստատ բնույթը:

Г. Саакян

Резюме

“Старые посевы Нового мира”-это те, кто строит духовную Армению в диаспоре. Писатель подчеркивает жизненную важность деятельности своих героев на чужбине, называя их посевами.

G. Saakyan

Summary

“The Old Sowers of the New World” is about those who build spiritual Armenia in the Diaspora. The writer emphasizes the vital character of his hero’s activities in a foreign land, by calling them sowers.